

Streszczenie

Praca zatytułowana „Motywy przewodnie poetyki Rainera Marii Rilkego jako problem interpretacji i przekładu. Na materiale polskich tłumaczeń *Elegii Duinejskich*” poświęcona jest trzem polskim przekładom *Elegii Duinejskich* Rainera Maria Rilkego: autorstwa Mieczysława Jastruna, Adama Pomorskiego i Andrzeja Lama.

Praca wpisuje się w zakres badań komparatystyki literackiej i opiera się na zmodyfikowanych założeniach badań tzw. szkoły manipulistów. Podstawą analizy trzech tłumaczeń jest pojęcie przekładu jako rekonstrukcji (w języku polskim) istotnych z punktu widzenia tłumacza elementów wiersza w tekście wyjściowym. Istotą takiego rozumienia przekładu jest założenie, iż każde tłumaczenie nosi ślady manipulacji w stosunku do oryginału. Tłumacz dopuszcza się ich z kilku powodów. Należą do nich różnice podyktowane asymetrią języków oraz umyślne manipulacje służące realizacji określonej strategii translatorskiej. Dysertacja opiera się na następujących założeniach szkoły manipulistów. **Deskryptywność** analizy oznacza próbę odpowiedzi na pytanie: Pod jakimi względami trzy wybrane tłumaczenia różnią się między sobą oraz co warunkuje te różnice. Badanie nosi charakter **funkcjonalny**, tzn. winno ono określić, jakie cele dany przekład ma spełniać według zamierzeń tłumacza w kulturze polskiej, a także jakie cechy tłumaczenia decydują o jego odbiorze wśród polskich czytelników. **W przeciwieństwie do manipulistów** cechy przekładów *Elegii* rozpatrywane są nie tylko względem kultury docelowej (polskiej), lecz także wobec właściwości oryginału. Autor rozprawy porównuje dotychczasowe odczytania oryginału ze swoją interpretacją tłumaczeń, aby ustalić wynikające z tych przekładów obrazy motywów przewodnich u Rilkego (Aniołów, Kochających, Zwierząt, Umarłych). Przedmiotem badań są też różnice w koncepcjach przekładu trzech tłumaczy oraz odbiór tych koncepcji przez polskich czytelników. Założeniem analizy jest również rezygnacja z oceny przekładów względem norm polskiej kultury. Analiza ma na celu wyjaśnienie recepcji trzech tłumaczeń w odniesieniu do norm przekładowych przyjętych w kulturze polskiej, nie podjęto się natomiast oceny języka przekładów względem norm polszczyzny. Wynika to założenia, że tłumaczom przysługuje prawo do dowolnego przekształcania języka w celu przekraczania barier nieprzetłumaczalności *Elegii* i realizacji obranych przez siebie strategii translatorskich.

W pierwszym rozdziale przedstawiono główne zamierzenie badawcze, tj. ustalenie **strategii translatorskich** stosowanych przez tłumaczy przy przekładzie cyklu. W tym kontekście istotna jest kwestia, czy któryś z tłumaczy postrzega przekład jako dzieło autorskie

oraz na ile zakres i ilość dostrzegalnych manipulacji translatorskich pozwala doszukać się w jego tłumaczeniu pewnej **strategii lirycznej**. Cennych informacji ułatwiających realizację tych zamierzeń dostarczają komentarze tłumaczy do *Elegii*, ich własne interpretacje cyklu bądź też uwagi do własnego warsztatu translatorskiego.

Z uwagi na fakt, że treść *Elegii Duinejskich* zorganizowana jest zarówno według poszczególnych utworów cyklu, jak i szeregu motywów przewijających się w kolejnych *Elegiach*, tekst cyklu podzielono na fragmenty odpowiadające jego **motywom przewodnim**. Pod pojęciem motywu przewodniego rozumiane są tu kategorie istot (anioły, ludzie), zjawiska natury (wiatr, noc) oraz centralne pojęcia świata *Elegii*, których ogół stanowi przedmiot cyklu i wymaga interpretacji czytelnika. Uwagę poświęcono też teoretycznoliterackiemu pojęciu motywu przewodniego.

W pierwszym rozdziale podsumowano ponadto dotychczasową recepcję polskich tłumaczeń *Elegii* oraz omówiono zarówno ich ówczesne recenzje, jak i dotychczasowe studia porównawcze na ich temat. W zarysowanym stanie badań nad przekładami cyklu Rilkego wskazano na luki badawcze, które niniejsza analiza może wypełnić. Następnie przytoczono komentarze polskich tłumaczy na temat *Elegii* oraz problematyki ich tłumaczenia. Źródłem cennych informacji na temat specyfiki samych *Elegii* oraz uniwersalnych trudności w ich przekładzie są refleksje tłumaczy i badaczy zajmujących się kwestią przekładu cyklu na język angielski, a także analizy porównawcze tego dzieła na inne języki. Autorzy tych refleksji wskazują na konkretne miejsca w tekście *Elegii*, którym w analizie porównawczej należy poświęcić uwagę.

Drugi rozdział przybliży poetykę *Elegii Duinejskich* oraz poetykę wierszy z późnego okresu twórczości Rilkego. Otwierają go rozważania na temat dotychczasowych badań nad takimi kategoriami Rilkego, jak świat, przestrzeń i czas, które wynikają z tekstu dzieła. Przedmiotem analizy jest również rola zmysłów: patrzenia i słuchania w późnej twórczości Rilkego. Opisano najważniejsze cechy języka *Elegii*, w tym „gramatykę Rilkego”, ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk obrazowości cyklu, jego symboliki, metafor i obrazów. Następnie wskazano na wyróżniki gatunku *Elegii*, podsumowano ustalenia badaczy na temat wykładników elegijności w cyklu. Istotne cechy poetyki *Elegii* wynikają również z listów poety. Rilke przedstawia w nich natchnienie jako głos Boga lub inne zjawisko nadprzyrodzone dyktujące „prorokowi” słowa cyklu. Istotną rolę w interpretacji *Elegii* spełniają nie tylko dotychczasowe liczne rozważania na temat wymowy ideowej dzieła, ale również teksty, do których Rilke nawiązuje w *Elegiach* celowo lub nieświadomie. Należą do nich wiersze o podobnej tematyce, listy Rilkego, teksty literackie, jak *Über das*

Marionettentheater [O teatrze marionetek] Heinricha von Kleista czy też obraz *La famille des Saltimbanques* Pabla Picassa.

We wprowadzeniu do rozdziału trzeciego (analizy tłumaczeń) wyjaśniono podział omawianych fragmentów *Elegii* według czterech motywów przewodnich, do których należą: „Anioły”, „Kochający/Kochankowie”, „Umarli”, „Zwierzęta”. Jest to podział zainspirowany analizą tłumaczeń *Elegii* na język angielski przeprowadzoną przez Woodsa (1996), który wyróżnia jeszcze motyw przewodni „Rzeczy” (*Things*). Przyjęty w niniejszej dysertacji porządek pozwala na taki podział tekstu oryginału, że cztery wymienione motywy przewodnie *Elegii* przeciwstawione są w ramach wewnętrznej logiki dzieła niewątpliwie kolejnemu motywowi przewodniemu cyklu: **motywowi człowieka**.

Badanie *Elegii* pod kątem danego motywu posiada przeważnie następującą strukturę: najpierw cytowany jest odpowiedni fragment oryginału oraz fragmenty trzech odpowiadających mu tłumaczeń. Następnie analizie poddaje się tematykę danego fragmentu oryginału. Wielokrotnie przywoływane w analizie dotychczasowe interpretacje *Elegii* stanowią pomoc w zgłębianiu ich sensu i świadectwo zróżnicowanego zapatrywania się na ich poszczególne fragmenty. Analiza polega na porównywaniu określonych wersów oryginału oraz tłumaczeń i ma za cel wskazanie różnic na płaszczyźnie sensu i stylu tych tekstów. Celem analizy jest również wykrycie zamierzonych i niezamierzonych nawiązań tłumaczy do innych dzieł literackich. W tłumaczeniu Adama Pomorskiego można odnaleźć liczne wyrażenia z polskich tłumaczeń Biblii, które nie mają odpowiednika w oryginalnym tekście *Elegii*. Rozpatrywanie poszczególnych fragmentów *Elegii* jest okazją do przywołania dokumentów najnowszej recepcji *Elegii*, np. do powieści Pawła Huellego *Śpiewaj ogrody* (2014). We wnioskach do analizy każdego zestawu fragmentów oryginału i ich tłumaczeń podsumowano obraz danego motywu przewodniego wyłaniający się z trzech przekładów. Następnie zestawiono procedury translatorskie charakterystyczne dla każdego z trzech tłumaczy. Poza porównaniem *Elegii* i ich tłumaczeń w obrębie czterech motywów uwagę poświęca się też kilku innym fragmentom tłumaczeń, które wskazują m.in. na manipulacje translatorskie Jastruna.

W końcowych wnioskach pracy podjęto próbę określenia **strategii translatorskiej** każdego z trzech tłumaczy. W odniesieniu do tłumaczenia Adama Pomorskiego podjęto się odpowiedzi na pytanie, które z działań translatorskich sygnalizowanych przez tłumacza w wypowiedziach dotyczących własnych tłumaczeń z Rilkego znalazły wyraz w tłumaczeniu *Elegii*. Strategię translatorską Pomorskiego można określić jako **połączenie groteski i ironii**. Strategia **groteski** ma na celu ukazanie tłumaczenia jako tekstu, który nie jest tożsamy z

oryginałem (deziluzja); jest tekstem powiązany relacją intertekstualną z oryginałem i innymi dziełami literackimi. Tłumacz pozwala sobie na przekształcenie stylu oryginału poprzez wprowadzenie do tekstu docelowego licznych archaizmów. W efekcie przekształcenia w warstwie stylistycznej, np. stosowanie wspomnianych archaizmów, sprawiają, że sens niektórych wersów tego i tak skomplikowanego i wieloznacznego dzieła staje się jeszcze mniej klarowny dla współczesnego czytelnika. Strategia **ironii** związana jest z postrzeganiem *Elegii* jako tekstu, w którym Rilke wyraża nie tylko skargę na kondycję ludzką, ale i z niej drwi. Wykładnikami ironii w *Elegiach* są zwroty turpistyczne (wywołujące niesmak i szok estetyczny połączenia wyrazów z nieprzystających do siebie zakresów tematycznych), jak również powtórzenia oraz zdrobnienia. Przekład Pomorskiego dostarcza argumentów przemawiających za realizacją przez tłumacza **strategii lirycznej**. Przejawia się ona we wprowadzonych do tekstu docelowego lirycznych obrazów płynięcia / płynu, np. *kropla losu* w tłumaczeniu *Czwartej Elegii*.

W przeciwieństwie do Adama Pomorskiego Mieczysław Jastrun (1962) oraz Andrzej Lam (2011) starają się odtworzyć styl oryginału. Tłumaczenie Mieczysława Jastruna, które było już badane m.in. przez Zygadłę (1998), świadczy o próbie oddania treści i stylu oryginału oraz o znalezieniu funkcjonalnego odpowiednika dla wersyfikacji *Elegii*. Podjęta w dysertacji analiza uzupełnia ten stan badań o uwagi na temat drobnych manipulacji w tekście oryginału. Andrzej Lam w wielu miejscach swego tłumaczenia zdaje się korzystać z rozwiązań translatorskich Jastruna, czasami też posiłkuje się przekładem Pomorskiego. Jednocześnie tłumaczenie Lama stanowi swoistą korektę przekładu Jastruna: Lam dokładniej niż jego poprzednik rekonstruuje budowę zdań, zwłaszcza wielokrotnie złożonych. Jednocześnie w kilku miejscach przekładu Lama można dopatrzeć się **redukcji** tekstu oryginału. Prowadzą one do osiągnięcia zwięzłości w wypowiedzi lirycznej, skrócenia wersów i uzyskania harmonii rytmicznej przekładu. Lam zdaje się pomijać słowa lub morfemy, które uważa za ubogie semantycznie lub które można odczytać z kontekstu danej strofy.

W zakresie cech elegijności Jastrun i Lam oddają w swoich przekładach precyzyjnie fragmenty oryginału, które konotują skargę i smutek „ja” lirycznego, jak również obrazy będące nośnikami żalu i nędzy (obrazy miasta żalu *Leidstadt*). Przekład Pomorskiego jest nasycony konotacjami żalu bardziej niż teksty Jastruna i Lama, zaangażowanie emocjonalne podmiotu lirycznego w tekście Pomorskiego podnoszą np. skomplikowane inwersje. Porównanie trzech tłumaczeń pod względem liczby słów pytajnych wzmocnionych partykułą

-że pokazuje, że Pomorski częściej niż pozostali tłumacze korzysta z tego środka modulującego.

Wnioski domykają rozważania na temat miejsca poszczególnych przekładów w serii translatorskiej. Wnosząc po sukcesie tłumaczenia Jastruna, który starał się ściśle trzymać poetyki oryginału, można wróżyć przekładowi Lama, zorientowanego na tekst *Elegii*, pozytywny odbiór. Mimo tego, że Adam Pomorski objaśnił ogólnie swoją koncepcję tłumaczenia (podając m.in. istotne według niego właściwości poezji Rilkego), można przypuszczać, że tłumacz ten musi jeszcze poczekać na uznanie dla swojej „neogroteskowej” koncepcji translatorskiej i dla swoich tłumaczeń z Rilkego.